

УДК 342

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.032

Кучук А. М.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та методики викладання правознавства,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна

ORCID: 0000-0002-5918-2035;

Пекарчук В. М.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри
теорії та історії держави і права, конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби,

м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-7750-1474

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Висвітлено проблематику поширення явища конституціоналізму на між-державні об'єднання. Зазначено, що явище конституціоналізму характеризується переважно саме через його внутрішньодержавне значення і відповідно як таке, що не виходить за межі конкретної держави.

Резюмовано, що питання виходу конституціоналізму за внутрішньодержавні межі стає об'єктом інтенції вітчизняної правничої науки та потребує комплексного дослідження.

Ключові слова: держава, інтеграція, Європейський Союз, конституціоналізм, людські права, міжнародна організація, публічна влада, суверенітет.

Постановка проблеми. До 2014 року питання конституціоналізму розглядалось вітчизняною правничою наукою дещо догматично. Однак збройна агресія росії та окупація нею частини території України стали тим чинником, що актуалізував означену нами проблематику, змусивши наукову спільноту переоцінити підходи до розуміння основ державності, конституції, конституціоналізму та ін.

Наголосимо, що саме в цьому контексті в багатьох закладах вищої освіти зміст навчальної дисципліни «Конституційне право України» було переосмислено та запроваджено викладання дисципліни «Конституційне право», в межах якої вже конституційно-правові інститути не розглядаються окремо через наці-

ональну систему права, окремо через системи права інших держав або типів систем права.

Наведене вказує на зосередженні уваги вітчизняної конституційно-правової доктрини на тих правових явищах, що виходять за внутрішньодержавні межі, на їх гармонізації, що посилилась в умовах інтеграційних процесів.

Водночас слід також вказати на те, що останніми роками у вітчизняному правовому дискурсі зростає кількість публікацій, присвячених дослідженню конституціоналізму окремих міжнародних організацій, маємо на увазі передусім конституціоналізм Європейського Союзу, що також вказує на вихід проблематики конституціоналізму за внутрішньодержавні межі та набуття тематикою транснаціонального характеру. Хоча такий підхід виходить за межі усталеного сприйняття конституціоналізму як такого, що характеризує відповідне явище в межах окремої держави.

В умовах відстоювання конституційних цінностей, захисту територіальної цілісності та відновлення суверенітету на звільнених від окупації територіях питання конституціоналізму набуває особливої ваги і потребує комплексного дослідження, що посилює актуальність обраної нами тематики.

Додамо, що дослідження конституціоналізму є чинником подальшої розбудови України як правової держави та втілення в суспільні відносини вимог верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як ми зазначили, питання конституціоналізму в цілому періодично було предметом дослідження вітчизняних науковців у галузі конституційного права. Однак до недавнього часу воно розглядалось суто у внутрішньодержавному аспекті.

Процеси євроінтеграції зокрема та глобалізації загалом стали чинником виходу цього питання за межі окремої держави. Серед вітчизняних учених, які займаються гносеологією вказаної проблематики, слід згадати О. Батанова, М. Воронова, Г. Зубенко, Т. Кагановську, М. Козюбру, М. Марчука, М. Савчина, В. Сєрьогіна, С. Сєрьогіну та ін.

Зазначимо, що доволі системно основні здобутки вітчизняних правників щодо пізнання окресленої тематики висвітлено

в межах публікації матеріалів проведеної нещодавно окремими закладами вищої освіти та науковими установами міжнародної конференції на тему «Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України» [1].

В основу нашого дослідження покладено висновок Т. Кагановської про те, що «багаторівневий конституціоналізм стосується ролі особистості у формуванні конституційного правопорядку багаторівневої політичної системи, якою є ЄС» [2, с. 9].

Не можна оминати увагою і тезу С. Серьогіної, яка стала підґрунтям для нашого дослідження транснаціонального характеру конституціоналізму. Так, на думку вченої, «Союз стурбований тими самими фундаментальними конституційними питаннями, які до європейської інтеграції були обмежені рамками держави. Регулювання та обмеження влади, система стримувань і противаг, захист фундаментальних прав і свобод, майже будь-яка інша конституційна проблема – усе це посіло важливе місце в європейському порядку денному» [3, с. 69].

Методологічне значення осмислення конституціоналізму як явища не тільки внутрішньодержавного мають положення, сформульовані В. Серьогіним. Вказаний учений доволі чітко визначає актуальність цієї тематики, зазначаючи, що: «Протягом останніх десятиліть спостерігається невинне зростання посилення на конституціоналізацію ЄС як у науковій літературі, так і в політичних коментарях» [4, с. 69].

Мета статті полягає у висвітленні транснаціоналізації конституціоналізму як об'єкта пізнання вітчизняної правничої науки.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо, що зазвичай явище конституціоналізму характеризується переважно саме через його внутрішньодержавне значення і відповідно як таке, що не виходить за межі конкретної держави. Тож цілком логічним є питання про можливість чи неможливість розгляду конституціоналізму через його зовнішній (або транснаціональний) аспект.

Доволі часто конституціоналізм (особливо в умовах превалювання юридичного позитивізму) пов'язується з наявністю цілої низки нормативно-правових актів. Так, зазвичай у навчальній (і не тільки) юридичній літературі під час висвітлення питання конституціоналізму наводяться окремі акти законодав-

ства та їх характеристика; при цьому можуть згадуватися історичні пам'ятки, наприклад, Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом... та деякі ін. Однак не вказується на сутнісний аспект конституціоналізму, «розмивається» зміст цього правового явища.

До того ж, на нашу думку, таке викладення цієї тематики підсвідомо спрямовує до юридичного позитивізму, оскільки пов'язує конституціоналізм саме із законодавством, з результатом діяльності та волевиявлення органів державної влади.

У цьому аспекті слід також згадати, що вже неоднаразово вказувалось раніше на сприйнятті значною частиною населення України законодавства, що проявилось у народних прислів'ях: «Закон як дишло, куди повернеш – туди і вийшло», «Закон, як павутина: джміль проскочить, а муха заплутається», «Закони добрі, та судді лихі», «Хто не знає законів, той тільки не порушує їх», «Не підмажеш – не поїдеш», «Рука руку миє» та ін. [5, с. 48].

Однак акцентуємо увагу на тому, що сутність конституціоналізму полягає передусім в обмеженні органів публічної влади. Витоки конституціоналізму закладені в договірній концепції походження держави та теорії суспільного договору. Остання передбачає свого роду угоду між населенням та публічною владою про засади функціонування суспільства і повноваження самої влади. Отже, йдеться про те, що через цю угоду реалізується установча влада народу, який і уповноважує публічну владу на забезпечення нормальних умов функціонування суспільства, а тому державна влада є похідною від влади народу і ця угода (конституція) є актом реалізації установчої функції народу. Це не закон у тому сенсі, у якому ми зазвичай розуміємо цей термін. Це не акт органу законодавчої влади. Не державна влада сама себе уповноважує, визначає як їх діяти, це робить народ через визначення меж діяльності публічної влади.

Саме тому конституція, як акт реалізації установчої влади народу, встановлює правила і принципи, за якими функціонує держава, а також гарантує людські права та основоположні свободи. Конституція також визначає засади поділу влади між різними органами, систему стримувань і противаг тощо.

Зважаючи на вказане, цілком очевидним є те, що конституціоналізм характеризують такі положення:

1. Обмеження державної влади (запобігання свавілля публічної влади). Як межі діяльності публічної влади зазвичай розглядаються *людські права*, для забезпечення яких і створюється держава, які й визначають спрямованість функціонування держави. Доречно наголосити, що в цьому ми бачимо природний характер людських прав та їх первинність щодо діяльності держави, законодавства і законів. Саме тому не має значення (у контексті виконання обов'язків держави), чи закріплено в законі конкретне людське право, чи ні. Наявність прав не може ставитись у залежність від тексту закону, від волевиявлення державного органу. У цьому контексті викликає певне незрозуміння використання, наприклад, такого терміна як «конституційні права», який, на нашу думку, певною мірою спотворює сутність людських прав, які не належать до окремої галузі чи сфери права.

Крім цього, державна влада обмежена самою *конституцією*, яка і визначає засади її функціонування, спрямованість і межі діяльності. Звідси цілком очевидний висновок про те, що закон не може суперечити конституції (як акту реалізації установчої влади народу).

Окремо слід згадати про цінності, які також мають розглядатися (розглядаються) як межі діяльності органів публічної влади. Людські права також є цінністю відповідного суспільства, однак згадаємо також людську гідність та правовладдя.

2. Поділ влади. Конституція передбачає поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Такий поділ забезпечує збалансованість і контроль між органами державної влади та запобігає зловживанням владою.

Наведені положення вказують на тісний зв'язок явища конституціоналізму з державою і публічною владою. А це повертає нас до питання, поставленого на початку дослідження – про транснаціональний характер конституціоналізму.

Аналіз правничої наукової літератури дозволяє виокремити у цілому два основних аспекти можливого розгляду цієї проблематики.

По-перше, йдеться про наднаціональний характер конституціоналізму в контексті аксіологічного сприйняття. Маємо на увазі те, що основні положення конституціоналізму знаходять свій вияв у багатьох державах. Так, демократичні держави не можуть не виходити з постулату обмеження та поділу публічної влади, людських прав як природних можливостей, що визначають межі діяльності державної влади та ін.

У цьому контексті згадуються слова відомого політолога, політичного діяча Збігнева Бжезінського про те, що Європа не може стати однонаціональним утворенням через стійкість різноманітних національних традицій, але вона може стати тим об'єднанням, яке через спільні політичні органи виражатиме поділювані ними демократичні цінності [6, с. 72].

Насправді важко виокремити, наприклад, у Конституції України ті положення (у аксіологічному вимірі), які властиві саме устрою Української держави.

По-друге, йдеться про можливість існування конституціоналізму на рівні міждержавних утворень, у першу чергу мається на увазі Європейський Союз. У цьому аспекті зазвичай використовується термін «багаторівневий конституціоналізм» та згадується Інгольф Перніс, який і розробив цю теорію «для кращого розуміння Європейського Союзу як нового способу самоорганізації народів у Європі, який дозволяє їм спільно, через наднаціональні інституції, вирішувати проблеми, які окремі держави не можуть ефективно розв'язати самостійно» [7, с. 541].

Саме в цьому аспекті виникає питання про можливість поширення явища конституціоналізму на міжнародні організації, позитивна відповідь на яке спричиняє виникнення низки нових питань. Так, якщо вести мову про конституціоналізм на рівні Європейського Союзу, то чи доцільно розглядати конституціоналізм на рівні, наприклад, Організації Об'єднаних Націй, Організації Північноатлантичного договору та ін.

Навіть більше аналізований аспект розуміння конституціоналізму спричиняє питання і про можливість чи неможливість розгляду конституціоналізму на мікрорівні, маємо на увазі юридичну особу приватного права. Або наскільки статут

об'єднання (на мікро- чи макрорівні) можна ототожнювати з конституцією.

Вважаємо, що саме цей аспект конституціоналізму має стати предметом наукових пошуків, які мають дати відповідь на означені нами запитання.

Висновки. Таким чином, на сьогодні питання виходу конституціоналізму за внутрішньодержавні межі стає об'єктом інтенції вітчизняної правничої науки та потребує комплексного дослідження. Проблематика «багаторівневого конституціоналізму» руйнує класичне розуміння конституціоналізму через його інтерпретацію як явища, що обмежується окремою державою. Важливим питанням, що потребує подальшого вивчення, є врахування особливостей міжнародної організації для визначення можливості її вивчення через призму конституціоналізму.

Список використаних джерел

1. Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 372 с.

2. Кагановська Т. Є. Європейський правопорядок як вияв багаторівневого конституціоналізму. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 4–9.

3. Серьогіна С. Г. Багаторівневе управління як елемент конституційного правопорядку Європейського Союзу. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 69–77.

4. Серьогін В. О. Конституційне право Європейського Союзу як закономірний результат конституціоналізації його правового порядку. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 65–69.

5. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 130 с.

6. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. NY : Basic Books, 1998. 240 p.

7. Pernice I. Multilevel Constitutionalism and the Crisis of Democracy in Europe. *European Constitutional Law Review*. 2015. Vol. 11. P. 541–562.

Kuchuk A.,

Doctor of Law, Professor, Professor of Law
and Methodology of Teaching Jurisprudence Department,
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko,
Sumy, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5918-2035;

Pekarchuk V.,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department
of Theory and History of State and Law, Constitutional Law,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine,

ORCID: 0000-0002-7750-1474

CONSTITUTIONALISM TRANSNATIONALIZATION AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The article covers the problems of the spread of the phenomenon of constitutionalism to interstate associations. It is noted that the phenomenon of constitutionalism is mainly characterized precisely by means of its domestic significance and, accordingly, as something that does not go beyond the borders of a specific state.

Attention is focused on the fact that constitutionalism (especially in the conditions of legal positivism prevalence) is associated with the presence of a number of legislative acts. However, the essence of constitutionalism lies, first of all, in limiting public authorities. The origins of constitutionalism are laid in the contractual concept of the state origin, and in the theory of the social contract.

Two main aspects of a possible consideration of the issue of constitutionalism transnationalization are distinguished. First, it is about the supranational nature of constitutionalism in the context of axiological perception. The fundamental provisions of constitutionalism find their manifestation in many states. Democratic states cannot fail to proceed from the postulate of public authority limitation and division, human rights as natural possibilities determining the limits of the state power activity, etc. It is difficult to single out those institutions that are inherent in the constitutional law of an individual state and do not exist in other states.

Secondly, it is about the possibility of the constitutionalism existence at the level of interstate entities, primarily the European Union. In this aspect, the term "multilevel constitutionalism" is usually used.

It is summarized that the issue of constitutionalism going beyond the domestic borders becomes the object of the intention of the domestic jurisprudence and requires a comprehensive study.

Key words: state, integration, European Union, constitutionalism, human rights, international organization, public authority, sovereignty.

References

1. Serohin, V. O. (Ed.) (2023), Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine, V. N. Karazin KhNU, Kharkiv.

2. Kaganovska, T. E. (2023), "The European legal order as a manifestation of multi-level constitutionalism", *Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine : materials of the International Conference*, Kharkiv, V.N. Karazin KhNU, Kharkiv, pp. 4–9.

3. Serogina, S. G. (2023), "Multilevel management as an element of the constitutional legal order of the European Union", *Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine : materials of the International Conference*, Kharkiv, V. N. Karazin KhNU, Kharkiv, pp. 69–77.

4. Seryogin, V. O. (2023), "The constitutional law of the European Union as a natural result of the constitutionalization of its legal order", *Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine : materials of the International Conference*, Kharkiv, V. N. Karazin KhNU, Kharkiv, pp. 65–69.

5. Kuchuk, A. M. (2023), *Law in postmodern conditions: legal discourse*, Yuridyka Publishing House, Odesa.

6. Brzezinski, Z. (1998), *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, NY.

7. Pernice, I. (2015), "Multilevel Constitutionalism and the Crisis of Democracy in Europe", *European Constitutional Law Review*, Vol. 11, pp. 541–562.